

Vzpomínání na druhou světovou válku v generační perspektivě. Od narativu národního k narativu globálnímu a abstraktizovanému

Radmila Švaříčková Slabáková

DOI: 10.21104/CL.2020.2.04

Remembering the Second World War in a Generational Perspective:
From a National to a Globalized and Abstracted Narrative

Abstract

The aim of the article is to gain a more comprehensive insight into the Czech collective memory of the Second World War. The article suggests that vivid collective representations of the Second World War are formed by family memory as well as by generational memory. On the example of four generations, the article shows the transformation of a national narrative of persecution and resistance of the oldest generation into an abstracted and generalized narrative of the youngest generation. Attention is paid to family recollections, their importance for the creation of the war memory by older generations, and their gradual disappearance from younger generations. The article documents the change of the perspective with which the youngest generation remembers the Second World War and stresses the emotional engagement of remembering. It argues that holocaust memory is well included into the Czech collective memory but in a new form shaped by the new culture of remembering.

Key words

collective memory, Czech, Second World War, communism, emotion, oral history, identity, generation

Acknowledgment

Financování: Příspěvek vznikl za podpory MŠMT udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2019_011) „Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk V“

Contact

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, PhD., Katedra historie FF UP Olomouc, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, Czech Republic; e-mail: radmila.svarickova@upol.cz.

Jak citovat / How to cite

Švaříčková Slabáková, Radmila. (2020). Vzpomínání na druhou světovou válku v generační perspektivě: od narativu národního k narativu globálnímu a abstraktizovanému. *Český lid* 107, 189–210. doi:http://dx.doi.org/10.21104/CL.2020.2.04

Úvod

Snad žádné téma paměťových studií nezaznamenalo takovou popularitu jako paměť druhé světové války. Ať už byla zkušenost války charakterizována jako paměť politická, kulturní, či sociální, výzkumy si kladly za cíl ukázat, jak určité entity, skupiny či celé národy s touto zkušeností pracují a jak ji využívají pro podporu či udržení kolektivní identity (Ashplant – Dawson – Roper 2000; Finney 2018; Noakes – Pattinson 2014). Paměť druhé světové války byla dokonce označena za jednu ze zakládajících pamětí společné evropské identity, za stavební kámen, k němuž se nově definovaná sjednocená Evropa má vztahovat (Leggewie 2010).

Kolektivní vzpomínání na druhou světovou válku má však mnoho podob. Společnou platformou kolektivního vzpomínání v postkomunistických zemích se stala nutnost vyrovnat se s ideologicky pokřivenou pamětí druhé světové války, jež měla za úkol zajistit nadvládu komunistické strany a legitimizovat příslušnost k sovětské východní Evropě. Mnohá dříve potlačena témata, jako osvobození části území americkou armádou nebo násilný poválečný transfer Němců, byla českou kolektivní pamětí znovuobjevena, jiná vzpomínání se měla teprve vynořit v důsledku nově budované evropské identity; na prvním místě se jednalo o paměť holokaustu (Levy – Sznajder 2002). Odborných historických publikací, které by kompaktněji reflektovaly proměnu kolektivního vzpomínání ve vztahu ke druhé světové válce v české společnosti, není mnoho (Cornelißen – Holec – Pešek 2007; Holubec 2015; Pešek 2006).

Sociologové pod vedením Jiřího Šubrta publikovali celou řadu prací zabývajících se historickým vědomím obyvatel České republiky (Pfeiferová – Šubrt 2009; Šubrt 2014; Šubrt – Vinopal a kol. 2013). Vyplývalo z nich, že druhá světová válka pro většinu veřejnosti znamená nejtemnější období českých dějin. Jako období úpadku označilo protektorát a okupaci nacistickým Německem 96 % dotázaných (Šubrt – Vinopal a kol. 2013: 135). Češi se na hodnocení tohoto období shodli, přičemž tak zřetelná shoda se neobjevila u žádného jiného období moderních českých dějin. Zároveň bylo období protektorátu hodnoceno jako období, kdy se Češi chovali nejstatečněji (ibid.: 137). Přesto nelze pojímat českou kolektivní paměť druhé světové války jako unifikující a monolitickou. Sociologické průzkumy ukázaly, že diference v pohledu na naši národní minulost procházejí nejen kategorií vzdělání, genderu, regionální příslušnosti, ale pochopitelně i věku. Lidé starší 60 let například častěji než ostatní zdůrazňovali jako důvod k hrdosti mobilizaci před Mnichovem a protifašistický odboj. Mladí ve věku 18–29 let vyzdvihovali více sametovou revoluci (ibid.: 138). Je zřejmé, že jednotlivé generace přisuzují historickým udá-

lostem různý význam. Druhou světovou válkou budou jinak zasaženi ti, kteří ji prožili, a jinak generace následující. Jinak budou o druhé světové válce hovořit, jinak budou tvořit její vzpomínkový obraz.

Výzkumné cíle

Cílem této studie je porozumět lépe české kolektivní paměti druhé světové války, a to na základě generačního vzpomínání. Vzpomínání vnímáme jako bezprostřední projev autobiografické paměti, jež je možno uchopit nejlépe prostřednictvím orální historie, respektive kvalitativních rozhovorů. Vzpomínání je sice individuální, ale společně sdílený příběh o dané události vytváří kolektivní, v našem případě generačně sdílený příběh. Tato studie se bude ptát, jestli a jak se příběhy o druhé světové válce jednotlivých generací liší. Míříme zde spíše ke vzpomínkové praxi, k živé a žité minulosti než k reflexi toho, co si (pověštinou ze školních lavic) z druhé světové války lidé pamatují. Živá minulost je sdílena, komunikována a předávána dále. První instancí, kde se předávání o minulosti děje, je, v souladu s Mauricem Halbwachsem (1994: 146–177), rodina. Důležitou složkou kolektivní paměti je proto rodinná paměť. Zajímá nás, jak jsou rodinné příběhy zakomponovány do generačně sdíleného porozumění minulosti. Jak jsou zážitky a zkušenosti generace, která druhou světovou válku zažila, přenášeny do dalších generací a jaké místo v jejich vzpomínání mají?

Tematicky se tato studie dotýká generační i rodinné paměti, v první části se tudíž budeme věnovat teoretickým východiskům, jež nám oba tyto koncepty nabízejí. Ve druhé části představíme výzkumný vzorek a metodologii. Ve třetí části budeme sledovat konstruování příběhu druhé světové války dle jednotlivých generací. V závěrečné části budeme uvažovat o významu zjištěných skutečností vzhledem ke konstrukci české kolektivní paměti. Je nasnadě, že kvalitativní výzkum nemůže substituovat reprezentativní průzkumy veřejného mínění, na druhé straně právě kvalitativní sonda může odhalit jinak skryté tendence ve vzpomínkové praxi.

Rodinná a generační paměť

V poslední době se vynořilo několik zásadních studií, jež upozorňují na důležitost rodinného vzpomínání a rodinné paměti při konstrukci pohledu na minulost. Výzkum pod vedením Haralda Welzera, provedený nejdříve na širokém vzorku německých rodin, ukázal na nesourodost oficiálního a rodinného vzpomínání. Přestože německý oficiální diskurz systematicky připomíná vinu Němců a Německa na nacistických zločinech,

ze současných německých rodin jako by nacisté zmizeli. Naopak generace vnuků využívá při komunikativním tradování každé příležitosti k tomu, aby vyzdvihla činy předků, a tím je heroizovala (Welzer – Mollerová – Tschuggnallová 2010: 37–64). Na rozpor mezi oficiální a rodinnou pamětí upozornily i další výzkumy německých badatelů (Welzer 2007; 2011).

Ambiciózní projekt o historickém vědomí teenagerů z 25 evropských zemí uskutečněný v devadesátých letech 20. století zahrnoval téměř 32 000 studentů. Zjistil, že jako nejdůležitější zdroj pro poznání minulosti studenti preferovali rodinnou historii (Angvik – von Borries 1997). Další publikace, především amerických autorů, rovněž vypovídají o významu rodiny v procesu uchopování minulosti (Rosenzweig – Thelen 1998). To, jak prožívali minulost předkové, se jeví jako zásadní pro formování představy o minulosti v dalších rodinných generacích.

Jan Assmann (2010) ohraničil vzpomínání a předávání zkušeností zažitých událostí třemi až čtyřmi generacemi, osmdesáti až sto lety. Tuto paměť nazval komunikativní pamětí. Živá paměť je předávána, dokud žije nejstarší člen rodiny, jenž si událost pamatuje a může o ní komunikovat své vzpomínky dalším generacím. Poté je komunikativní paměť transformována do podoby institucionalizované kulturní paměti v podobě komemorací, památníků, učebnic, genealogií apod. Pokud se v této studii mluví o kolektivní paměti, má se na mysli prvně zmíněná živá paměť, komunikovaná a sdílená mezi členy daného kolektivu.

Druhá z perspektiv, jíž se budeme ve studii věnovat, je paměť generační. I ona umožňuje zachytit proměnlivost a dynamiku kolektivní paměti. Generace byly studovány v souladu s Mannheimem (1952) jako skupiny, které odvozují svou identitu a svůj pohled na svět na základě kolektivních zkušeností, jež její členové získali v pozdním dospívání a časně dospělosti. Paměťová studia však přistupují ke generacím jako ke komunitám paměti. Pojem generace má být dle nich konceptualizován z hlediska toho, jak členové generací myslí, co cítí a jak vzpomínají (Hirst – Yamashiro – Coman 2018). Paměťová studia tak rozšiřují Mannheimovu klasickou definici generace o diachronický aspekt. Generační vzpomínání dle nich podléhá stejným proměnám jako vzpomínání autobiografické. Některé vzpomínky vyvanou, jiné se přidávají, nové zkušenosti mohou zcela zásadně změnit i celý příběh. Generační vzpomínání je tudíž stejně tak neustálým rekonstruováním minulých zkušeností v „sociálních rámcích“ jako vzpomínání autobiografické. Stejně jako jednotlivci mají jen malou kontrolu nad tím, co a jak je vzpomínáno, tak i generace rekonstruují své minulé zkušenosti na základě potřeb přítomnosti, vědomě či méně vědomě. Jen tak se kolektivní vzpomínání může stát aktivní minulostí, která formuje naši identitu (Olick 1999).

Patrně vzhledem ke komplikovanosti pojmu generace i jeho „plasticitě“ (Kansteiner 2014: 111) byla generační paměť druhé světové války studována především v rámci rodinného vzpomínání (McKay 2012; Spalová 2013; Wagens 2012; Welzer – Mollerová – Tschuggnallová 2010). Uplatňován byl třígenerační model, kdy se zkoumalo, jak vzpomínky na druhou světovou válku putují mezi generací svědků, tj. generací prarodičů, generací prostřední, tj. generací rodičů, a generací nejmladší, tj. generací vnuků. V této studii se však nejedná o zachycení generačních proměn vzpomínání na druhou světovou válku v rámci rodiny, tj. pokrevního příbuzenského svazku. Rodinná generační paměť byla předmětem jiného textu (Švaříčková Slabáková a kol. 2018: 53–78).

Cílem této studie je podívat se na kolektivní paměť druhé světové války jinak a uvažovat o tom, jak nám v jejím uchopení mohou pomoci vzpomínky osob různých věkových skupin. Studii, kterou drží čtenář v rukou, je tak nutno chápat jako rozšíření a doplnění článku, v němž byla zkoumána, ovšem na základě jiného výzkumného vzorku a metodologicky odlišných podmínek, paměť druhé světové války dvou generačních skupin, generace, která prožila většinu svého života v době komunistického režimu, a generace, která se narodila až po jeho pádu (Švaříčková Slabáková 2019). Podobný přístup zvolila nedávno Monica Palmberger (2016), když se pokusila uchopit, jak rozdílně dávají lidé smysl minulosti v bosenském Mostaru. Nechápe generace ve smyslu politických generací, rozumí jim jako skupinám, které sdílejí historickou zkušenost, jež generuje „komunitu vnímání“ (Palmberger 2016: 10). Dle ní má „generační situování se“ rozhodující vliv na to, jak se jednotlivci vztahují k minulosti, a také na to, jak využívají dominantních veřejných diskurzů o přítomnosti a minulosti včetně pre-existujících interpretativních vzorců (ibid.: 231).

Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek tvoří polostrukturované rozhovory s 22 participanty. Byl sestaven metodou prostého záměrného výběru, kdy jsme oslovovali různé osoby, u nichž jsme předpokládali, že budou ochotny zapojit se do výzkumu, že je téma bude zajímat a budou sdílné.¹ Participantů jsme se v prvé řadě ptali, co pro ně znamená druhá světová válka. Zajímalo nás rovněž, jestli a jak se o druhou světovou válku zajímají a jestli a jak se o válce vypráví v jejich rodině. Rozhovor zahrnoval i další specifické otázky, které již nejsou předmětem této studie.

1 Výzkumný tým tvořili: Zdeňka Žáčková, Jitka Rašková, Radim Červenka a Jakub Huška. Patří jim velké poděkování za ochotu, postřehy i nápady.

Jak bylo řečeno, publikované studie o generační paměti druhé světové války pracují většinou s třígeneračním modelem. Naším záměrem bylo zahrnout rovněž tři generace. První generací měla být analogicky s dosavadními výzkumy generace těch, kteří mohou na druhou světovou válku vzpomínat na základě vlastních zážitků. Další generaci měly tvořit jejich pomyslné děti, jedná se o participanty, kteří prožili velkou část svého života za komunistického režimu. Třetí generací měli být participanti, kteří se už s ideologicky indoktrinovanou výukou dějepisu nesetkali. Školní vzdělávání patří k jednomu z formujících činitelů kolektivní paměti, jak to na příkladu srovnání vzpomínání na válku sovětsky a post-sovětsky vzdělávaných participantů postřehl James V. Wertsch (2002: 149–161). Je zřejmé, že vliv školního vzdělání na formování kolektivní paměti roste v autoritativních režimech, které si nárokují dozor nad kolektivním vzpomínáním. Jak se však v průběhu analýzy ukázalo, tento třígenerační model nedostačoval. Formující body současné české kolektivní paměti procházejí velmi zřetelně zkušeností roku 1968 a srpnové invaze vojsk Varšavské smlouvy (Černá 2015). Jak vyplynulo z průzkumu společnosti Nielsen Atmosphere, který zpracovala v září 2018 pro Českou televizi, pro polovinu Čechů je okupace Československa v roce 1968 stejně traumatizující jako byla mnichovská dohoda v září 1938.² Prostřední generace tak byla nakonec uchopena jako generace dvojí. První z nich zahrnovala participanty narozené v letech 1946–1959. Tato generace velmi živě vztahovala události druhé světové války k sovětské okupaci v srpnu 1968. Generace po této generaci následující se narodila v letech 1963 až 1982. Zažila výuku formovanou komunistickou ideologií ve škole, nemůže však na základě vlastních zkušeností vyprávět o srpnu 1968, který se tak v kontextu vzpomínání na druhou světovou válku u ní neobjevuje.

Následující analýza zahrnuje tudíž čtyři generace. Nejstarší participantka se narodila v roce 1925, přičemž pět participantů si na druhou světovou válku pamatovalo z vlastních zkušeností (narození 1925–1941). Nejmladší participantce bylo v době průzkumu dvacet let, vzdělávat se už v demokratické České republice začalo celkem šest participantů (narození 1984–1995). Dalších jedenáct participantů se narodilo mezi léty 1946 a 1982. Participanti pocházeli většinou ze střední Moravy, vzděláním se ve dvanácti případech jednalo o vysokoškoláky, v šesti o středoškoláky s maturitou, dva participanti byli vyučení, dva měli základní vzdělání. Ve dvanácti případech jsme hovořili s ženami, deset rozhovorů nám po-

2 Mnichov je stejné trauma jako srpnová invaze, míní Češi. Většina už ale Němcům odpustila, 29. 9. 2018, ČT 24, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2608502-mnichov-je-stejne-trauma-jako-srpnova-invaze-mini-cesi-vetsina-uz-ale-nemcum>.

skytli muži. Devatenáct rozhovorů se uskutečnilo v letech 2015 a 2016.³ V roce 2019 proběhly další tři rozhovory a druhé, doplňující a upřesňující kolo rozhovorů s většinou participantů, s nimiž se rozhovory konaly v letech 2015–2016. Rozhovory první generace trvaly v průměru 113 minut, druhé 70 minut, třetí 94 minut a čtvrté 54 minut. I ze samotné délky rozhovorů vyplývá, že první generace měla k tématu hodně co vyprávět, její vyprávění bylo nejobsažnější. Dle očekávání byly rozhovory nejmladší, čtvrté generace nejkratší, což souvisí mimo jiné s avizovaným mizením rodinných vzpomínek na druhou světovou válku. Rozhovory byly plně transkribovány. Nahrávky, spolu s protokoly, přepisy a informovanými souhlasy jsou uloženy u autorky článku.

Přepisy rozhovorů byly zpracovány na základě obsahové analýzy. Ta byla záměrně prováděna ručně. Text byl opakovaně pročítán a jednotlivé úseky byly označovány přiřazováním kódů podle obsaženého významu. Postupně tak byla nacházena jednotlivá témata, která byla seskupována do významových jednotek neboli kategorií. Poté byly hledány jejich vzájemné souvislosti. Konkrétně to znamená, že tematicky shodné výpovědi byly hledány nejdříve v rámci jednotlivých generací, například témata rodinného vzpomínání. Témata byla nadále členěna do kategorií, například utrpení. Následně byly kategorie srovnávány a konfrontovány mezi-generačně.

Je důležité zdůraznit, že předestřené rozdělení na generace je spíše symbolické, nelze je brát dogmaticky. Vzhledem k absenci podobných výzkumů v českém prostředí se jedná spíše o předložení návrhu, jak by bylo možno při analýze generačního vzpomínání na druhou světovou válku postupovat. Je nasnadě, že ani v jedné ze čtyř naznačených generací se nedá hovořit o monochromatickém generačním vzpomínání. Individuální vzpomínání je pestrobarevné, ovlivněné mnoha faktory. Nelze tedy konstatovat, že by celá generace vzpomínala na dobu protektorátu stejně, shodně se o druhou světovou válku zajímala či pro ni tato událost měla stejný význam. Vzpomínání je natolik proměnlivým fenoménem, že jemné diference byly pozorovány i v rámci druhého kola rozhovorů. Přesto lze sledovat, jak jsou generační příběhy konstruovány, co tvoří jejich styčné body a jak se od sebe tyto příběhy liší. Následující část zdůrazňuje tudíž spíše shodné prvky, než aby odkrývala subtilní rozdíly. To nechtě je předmětem dalších výzkumů. Podobně může být předmětem diskuse i navrže-

3 Tehdejší výsledky byly zpracovány pro účely výzkumné zprávy pro TAČR v rámci projektu TB03MZV007 *Zahraničně politická praxe a historická paměť (Percepce přelomových kapitol československých dějin u české veřejnosti a její dopady na zahraniční politiku ČR se zaměřením na druhou světovou válku a období bezprostředně předcházející a následující).*

né generační rozlišení. Bezprostřední zkušenost druhé světové války, již přičítáme první generaci, je bezpochyby ovlivněna zkušeností poválečných let i zkušenostmi pozdějšími, které byly sdíleny s jinými generacemi. Vlastní proměnlivost generačního vzpomínání však není předmětem této studie. Orální historie umožňuje zachytit subjektivní perspektivu, důležité slovo v následujícím textu tak budou mít vzpomínky participantů.

Rodinné a generační vzpomínání na druhou světovou válku

První generace – národní příběh a konkrétní utrpení

První generaci zastihla druhá světová válka v teenagerovském či dětském věku. Nejstarší participantce bylo v době vzniku protektorátu v březnu 1939 čtrnáct let, dalším dvanáct, deset, osm a čtyři roky. Jak ukazují dosavadní výzkumy, ti, kdo válku zažili, na ni vzpomínají v osobních termínech (Hirst – Yamashiro – Coman 2018). Ty se skutečně v narativech první generace objevují, participant první generace hovořili na téma války a rodiny (jak válku prožívali) dlouho a s živými vzpomínkami. Jejich vzpomínky byly rámovány společným jmenovatelem, jenž by se dal nazvat „špatná doba“, popřípadě „strach“ a „hrůza“. Všichni participant, kteří ten den zažili, spontánně vzpomínali na chmurný 15. březen 1939. Jedna participantka si pamatovala, jak „hrozně chumelilo, bylo bláto a Němci jezdili na sajdkárách“ (R1), jiná, jak jim dal otec před dům židličky a říkal, to, co uvidíte (dlouhé kolony aut jezdící mezi kasárnami a nádražím), si dobře pamatujte (N1). Tragický 15. březen, který vidí participant jako dnes, tvoří počáteční bod jejich vzpomínání. Je to začátek příběhu, jenž se pohybuje v předem stanovených kulisách. Kulisy pro vzpomínání této generace vytváří národní příběh, přesněji řečeno národní tragédie. Součástí příběhu je nucené nasazení, atentát na Heydricha, heydrichiáda, Lidice, Pražské povstání, ale také Mnichov a mobilizace, o tom všem participant mluví. Vzpomíná se rovněž na ideály první republiky, na Masaryka, na vlastenectví učitelů za války (N1). Příběh první generace tak zajímavě koresponduje se zjištěními výzkumu, v němž byly srovnávány vzpomínky dvou generací, té, která prožila velkou část života v době komunistického režimu, a generace, která se narodila po roce 1989 (Švaříčková Slabáková 2019). Pro starší generaci se jevily jako rozhodující domácí události války a narativ o dění na našem území byl konstruován v tradičních kategoriích „komunistického“ příběhu druhé světové války, tedy perzekuce a odporu. Mezi pět nejdůležitějších událostí druhé světové války řadili participant dřívější studie události podobné těm, jež ve svém národním narativu uváděli participant předkládaného výzkumu.

Nacistická okupace byla po válce představována jako doba největšího utrpení Čechů (Holubec 2015: 50), zvítězila představa, že jsme byli „opuštěni a prodáni“ (Kárník 2003: 647). Hlavním tématem byly nacistické zločiny proti místním obyvatelům, zatýkání, věznění, nucené práce a koncentrační tábory. Zároveň to byla doba vzdoru proti německému utlačovateli, byly vyzdvihovány tradice domácího a zahraničního odboje (Bryant 2012: 16). Pokud budeme sledovat, zda se v narativech první generace o válce objevuje „utrpení“ a „odpor“, je to „utrpení“, které nabývá vrchu. Jedná se o události v duchu výše uvedeného narativu: vyhrožování na obrlandrátu od Němců, nutnost hajlování ve škole, sebrání jablek gestapákem při pokusu pronést je na nádraží (A1). Jiný participant vyprávěl o tom, jak došlo k náletu, tři sta čtyři sta metrů od něho, a jak musel při Pražském povstání s pistolí za zády a namířeným kulometem zepředu odklízet barikády (P1). K narativu utrpení patří i heydrichiáda a seznamy popravených lidí: „To bylo dennodenně, nové plakáty, těch lidí, no, to působilo na člověka hrozně.“ (N1) Jiná participantka líčila hrůzy, jež na nuceném nasazení musel prožívat její manžel, a jak mu zachránily život slupky od brambor a to, že šel náhodou do jiného krytu než jeho kamarád (R1).

Druhý konec tohoto narativu, tedy odpor a vzdor, je ve vzpomínání první generace přítomen v daleko menší míře. Najde se však u všech participantů bez výjimky. Ve třech případech participanté poněkud nejasně vzpomínali na to, že jejich rodina byla zapojena do odboje. K prvkům narativu odporu patří i porušování protektorátních zákonů a nařízení: poslech zahraničního rozhlasu, především západního, pořádání tajných tancovaček nebo zabíjaček, pašování jídla. Posledním výrazným prvkem tohoto narativu, ne však převládajícím, jsou zmínky o vzájemné pomoci: ubytování letců a péče o ně, darování jídla atd.

Rámují-li participanté první generace své příběhy o druhé světové válce do narativu utrpení, dodávají též patřičné argumenty. Důležitá jsou zdůvodnění, proč byla tato doba špatná, proč ji označili jako dobu strachu či hrůzy. Společné je vzpomínání na nedostatek potravin a zboží, na lístky, na pašování jídla z vesnice do města, hospodářské kontroly. Velmi málo do tohoto generačního příběhu pronikly skutečnosti, jež by se rámci „špatné doby“ či „strachu“ vymykaly. Patří k nim konstatování jedné z participantek, které ovšem jinak důsledně zachovává linii národního příběhu, jak měla štěstí, že se za protektorátu dostala do hlavní školy. Měli tam vynikající učitele, kteří se jim snažili dát maximum, vlastence, což se dnes už nevidí: „V každém projevu těch našich učitelů bylo slyšet takové vlastenectví.“ (N1) Participantka vzpomíná zvláště na jednu paní učitelku a jak jim vštěpovala lásku k mateřskému jazyku: „Já si dodnes pa-

matuju i její jméno, a dodnes si pamatuji i její tvář. „Ni stínem nesmí utrpět vinnou naši naše řeč.“ (N1) Jiná participantka se v roce 1944 vdávala. Tuto skutečnost zmiňuje v souvislosti s nuceným nasazením, což byl důvod, proč k sňatku došlo. Její manžel nechtěl připustit, aby byla nasazena na nucené práce jako on. I když je evidentní, že s budoucím manželem chodila od roku 1941, emoce spojené se vztahem samotným v rozhovoru přítomny nejsou. Osobní ustoupilo konturám národní tragédie. Participantka R1 si vzpomněla na radostné chvílky až po dotazu, jestli nějaké vůbec taky zažila. „Jako mladý, to víte, že jo. Scházeli jsme se, zpívali jsme nebo nějaká beseda, tak se tančilo... Kino se hodně navštěvovalo. To byly staré české filmy... Anebo třeba ochotníci divadlo, to bylo.“ Byli mladí, zajímali je tancovačky, leč ty byly zakázané: „U nás jedni lidi, jeden sedlák měl výměnek a tam měl slepice a mladí chtěli jsme tančit, tak to vyčistili a nějaký amplion a už jsme se v tom kurníku motali. Smáli jsme se, že bude v kurníku muzika.“ (R1) Nejtemnější období českých dějin vytváří rámec, v němž se autobiografické vzpomínky pohybují. Formuje je podle tohoto příběhu. Osobní radostné zážitky, které participanti mohli mít, se přes tyto chmurné kontury dostávají na světlo jen velmi těžko.

Z nedávných studií vyplývá, že poválečný český narativ okupace nezdržoval utrpení Židů, Romů a dalších menšin (Sniegoň 2014; 2017). V příběhu této nejstarší generace jsou Židé až na jednu výjimku rovněž nepřítomni. Odešli, nebyli tam, nemluví se o nich. I v tomto směru vzpomínání první generace souzní s oficiálním narativem.

Druhá generace – mezi mlčením, utrpením a humorem

Druhá námi vytyčená generace zahrnuje šest participantů narozených v letech 1946 až 1959. Jejich rodiče prožili válku jako dospělí nebo jako teenageři. Oni sami vyrůstali v době politických procesů padesátých let, ale také budovatelského nadšení prvních pětiletok. Zažili pražské jaro i srpen 1968. Rodinný příběh druhé světové války v jejich generaci dostává trhliny. O tom, jak prožívali válku předkové, vědí někteří málo nebo už vůbec nic. Přestože se jednalo o participanty z jiných rodin, jako by potvrzovali slova participantů z první generace. O válce se u nich doma moc nevyprávělo. Jeden z participantů sice uvedl, že o válce se doma hovořilo dost a často, ovšem jeho otec nechtěl o válce mluvit do detailů. Příčinu spatřoval ve špatných zážitcích otce, ve snaze uchránit potomka od nepěkných vzpomínek: „Hlavně abych nebyl z toho, jak se říká, mimo.“ (F2) Důležitým zjištěním je, že již druhá generace, tj. generace dětí, může mít o životě předků za války jen velmi kusé, až zcela absentující informace. Z čeho tedy tato generace vystaví kulisy svého příběhu?

Na základě vlastních zážitků vzpomínat nemohou, druhá světová válka je pro ně už „etapou dějin, kterou měli štěstí neprožít“ (Q2), „mezník historie“ (F2). Při konstrukci rodinného příběhu příslušníci této generace však explicitně i implicitně reagují na narativ utrpení. Válka je pro ně „hrozně těžké období dějin“ (M2), „utrpení, co jináčího?“ (O2). I tvrzením, že válka z rodiny nikoho nezasáhla, že nikdo nebyl pronásledovaný, reagují na kolektivně sdílený vzpomínkový prostor, z něhož čerpají a vůči němuž se v tomto případě negativně vymezují. Příběhem druhé generace je nadále příběh perzekuce a utrpení českého národa. Důvody utrpení jsou též zřejmé. O „psychickém otřesu“ matky povídal participant Q2: „Byla svědkem toho, když byl její kolega odváděn gestapem, a ona sama vyslýchána, což se kromě facky v reakci na český pozdrav jinak obešlo bez násilností.“ Jedna z participantek vzpomínala na strach, který vnímala u rodičů, z toho, jak se ve vesnici najednou začalo zatýkat a „nikdo nevěděl proč“ (M2). Jiný participant vzpomínal na vyprávění otce o náletech a bombardování, když byl v Mnichově totálně nasazen. Otec participantky D2 chtěl „padnout za republiku“ a „strejda, velký Sokol,“ byl zatčen Němci na „nějaké udání“ (D2).

Méně se v této generaci objevuje příběh odporu. Jen u jedné z participantek (D2) se dozvídáme o otci hrdinovi, což ale nezjistila od otce samotného, ale až z publikace, která se věnovala událostem druhé světové války v daném regionu.

Příhody předků však nejsou vždy představovány jako utrpení. Do vzpomínkového obrazu války vstupuje dobrodružství a humor. Tento fakt pravděpodobně souvisí s tím, že o příbězích z války se participanté dozvídali jako děti. Dětský posluchač má svůj vkus a dospělí při vyprávění rodinných příběhů této potřebě své vyprávění přizpůsobují (Švaříčková Slabáková – Sobotková 2018: 92). Příběh utrpení starší generace tak může dostat humornou až komickou podobu, je důvodem pro zasmání (participanté se při vyprávění skutečně smáli). Jeden z participantů vyprávěl příhodu se synovcem, kterého jeho matka vozila v kočárku. Líbilo se mu hajlování, což kvitovali kolemjdoucí němečtí důstojníci: „Matka vždy vzpomínala, jak se hrozně styděla, ale měla strach synovce napomenout, aby to nedělal, a proto později odmítala chodit s ním na procházku. A když musela, tak vybírala zapadlé uličky, kde nikoho nemohla potkat, a už vůbec ne německé důstojníky.“ (Q2) Druhá úsměvná příhoda vedla ke strýci participanta, jenž byl svědkem náletu na Zlín. Důvod k zasmání byl v tom, že „ze zabitě drůbeže, kterou se pak krmili, dostali salmonelózu a doteď strejda nemůže drůbež vůbec cítit“ (F2). Zvláště ve druhém případě vnímáme, že perspektiva utrpení se mění: poukaz na národní tragédii je vystřídán zdůrazněním osobního prožívání. To vypovídá více o tom,

jací byli či jsou předkové, než o jejich vztahu k národu a národní tragédii. Poselství pro další generace dostává soukromější rozměr.

Při analýze jsme pozorovali, že do příběhu této druhé generace vydatně vstupuje nový vzpomínkový prvek. Jsou to „Rusové“. Vzpomínání je aktivní utváření významů (Bartlett 1932: 45), vybírání prvků ze vzpomínkového prostoru, který není ohraničen šesti lety uprostřed 20. století. Vzpomínání na dobu protektorátu úzce souvisí se zkušenostmi let následujících. To se samozřejmě netýká jen této generace. Analogie obou okupací byly nalézány i v první generaci. V případě druhé generace vstupuje však do příběhu doba poválečná mnohem více. Velmi výrazný obsahový prvek příběhu tvoří zvěrstva Rusů při osvobození. Až na jednoho je zmiňují všichni participanté této generace. „Rusové“ a vztah k nim však tvoří i rámec příběhu. Když příběh vyprávíme, děje se tak v sociální interakci. Když někdo vypráví o minulosti, musí k ní zaujmout nějaký postoj, vyprávění má „morální implikaci“ (Pratt – Fiese 2004: 17). Kulisy, v nichž se bude vzpomínání odehrávat, jsou nyní zřetelně dány rámcem doby, která následovala po válce a v níž participanté vyrůstali. „Ve škole jsme museli povinně chodit na osvobození a takovýto film (...) krmili nás tím ve škole (...) povinně každého půl roku na válečný film. Nemám ráda ruštinu. Rusi jsou pro mě okupanti. To byla taková blbá doba.“ (O2) Jak válku prožívali rodiče, participantka neví, žádný rodinný příběh se nedochoval. To, že ani k tématu války nemá co říct, však zdůvodňuje rovněž vnucenou výukou: „Museli jsme se učit druhou světovou válku, museli jsme znát všechny (...) a to tím právě, že jsme se učili aji ruštinu, tak nám se tady toto všechno zprotivilo (bouchá při tom rukou do stolu).“ (O2)

Třetí generace – ke generalizovaným historkám a abstraktnímu utrpení

Třetí generaci představují participanté narození v letech 1963 až 1982. Všichni zažili vzdělávání za komunistického režimu, nejmladší z nich vzpomínal na to, jak byl pro něj v dětství hrdina partyzán. Jeho babička totiž pocházela z kraje, kde se „partyžanovalo“ (L3). Rodinný příběh z války má v této generaci ještě mlhavější kontury. Rodiče dvou participantů byli za války dětmi, rodiče zbývajících se narodili až po válce. Jen dva participanté však byli schopni vzpomínat na to, co jim o válce vykládali předkové. Jestliže už ve druhé generaci se vyskytly rodiny, v nichž se o válce nemluvílo, je nasnadě, že v některých rodinách ani třetí generace nebude mít o čem vyprávět. Příběh této generace formuje fakt, že mnozí participanté slyšeli rodinný příběh z války v dětství, a to často jen jednou. Narativ, jenž je zprostředkován rodinnými příběhy, přesněji řečeno spíše střípky příběhů, je stále o perzekuci a utrpení: o dědečkovi, jenž byl zavřen gestapem (N3),

o babičce, jíž „dal nácek na ulici facku, že se ptala, kdo způsobil požár synagogy“ (I3), o masakru v holičství v Javoříčku (L3). Emoční stránka prožívání vystupuje do popředí u jedné z participantek, která o válce jako malá hodně slýchávala od prarodičů, s nimiž se často stýkala: „Takže ten strach jsem od dětství měla hodně silný. Vzpomínka na válku, to bylo něco temného... To se mi zdálo pravidelně každý týden, že třeba utíkám z koncentráku, že mě honí nějaká patrola a vždycky to byli Němci.“ (S3) Vzpomínkový prvek odporu byl v této generaci zaznamenán jednou, otec participanta N3 se účastnil akce odminování mostku na konci války, jako jediný se tehdy zachránil. Je však možné uvažovat, že i některé příběhy utrpení v sobě zahrnují jistou formu malého, všedního odporu. Je to příběh o babičce, která měla odvahu se na ulici zeptat, kdo zapálil synagogu, nebo i vzpomínky na protektorátní vtipy, kterými předkové participantky S3 odlehčovali napjatou atmosféru tehdejší doby.

Na druhou stranu časový odstup od druhé světové války, skutečnost, že jich osobně se tato událost již nedotýká, dovoluje participantům líčit válečné zážitky předků s humorem a představovat je tak trochu jako historiky pro zasmání. „Maminka vykládala, jak děda táhnul odněkud (...) sehnal slivovici (...) úspěšně pronesl a na nádraží si kufr s tou slivovicí pověsil na řídítka kola (...) a aby to nemusel vláčet ručně, tak ucho toho kufru poctivě přivázal k těm řídítkům. A nějak ho nenapadlo prostě, že kufr je těžký (...) a když jel (...) tak na té kodrcavé kostkové cestě ucho zůstalo sice na řídítkách, ale kufr se odporoučel. Flašky se slivovicí se rozbily, tak honem to musel uklidit a zmizet. A ještě týden tam lidi chodili a slintali, protože po celé ulici byla cítit slivovice (smích).“ (N3) Pozorujeme, že podobné humorné historiky se již zcela odpoutávají od národního příběhu. Důraz není kladen na temnou atmosféru okupace a případný strach z porušování nařízení, ale na vynalézavost dědečka, jeho osobní charakter a případné poučení pro potomky. Podobný příběh by se vlastně mohl stát kdykoliv. Jeho poselstvím není ani tak upozornit na vlastní dobu okupace, jako zachovat vzpomínku na předka a orientovat posluchače. Podobně ani z následující příhody nevyplývá, že by její smysl spočíval v poukazu na národní tragédii či strach z doby okupace. Participant L3 si vzpomněl na jednu příhodu, kterou slyšel jako malý. Stalo se to v Javoříčku, stříleli tam, „ale jeden chlapík se schoval před tady tím obrovským mordem, že skočil do hnoja“. Poučení, které z toho participant vyvozuje je: „Takže i smrad tě může ochránit!“ Poselství příběhu je generalizováno. Hněj může nabídnout ochranu v jakékoliv situaci, nejen ve specificky válečné. Participantka S3 sice představuje válku jako období strachu, ovšem příhody, které líčí, jsou rovněž spíše humorného rázu. Děda jim vyprávěl protektorátní vtipy a participantka dosud umí některé s gustem podat.

Tendence dávat rodinným příběhům jiné vyústění, vidět z nich obecnější a abstraktnější poučení pozoruhodně souvisí s tím, jak participanti této generace vnímají druhou světovou válku obecně. Je pro ně konfliktem, v němž došlo ke „zbytečným lidským obětem“, „velkým utrpením“, konfliktem, který „stál mnoho životů“, katastrofou. Konkrétní humorné historky z rodinného vzpomínání sice kontrastují s abstraktním vzpomínkovým prostorem „utrpení“, ovšem společným jmenovatelem je zde kulisa abstraktizace a generalizace. Ještě zřetelněji trend k abstraktizaci vyvstane při analýze vzpomínání participantů čtvrté generace.

Čtvrtá generace – generalizovaný příběh abstraktního a věčného utrpení

Do čtvrté generace jsme zařadili participanty narozené mezi léty 1984 a 1995. Jsou to ti, jejichž rodiče už druhou světovou válku nezažili, i prarodiče byli malí. Zprostředkování živé zkušenosti války této generaci je o to obtížnější. Nejmladší participantku, narozenou v roce 1995, zpočátku rozhovoru ani nenapadlo, že by předkové mohli nějakou roli ve vyprávění o druhé světové válce hrát. Rodinné vyprávění o válce si spojila s debatami nad filmy či knihami o válce, jak je možno je vést s bratrem nebo s rodiči.

U téže participantky jsme zaznamenali pozoruhodný posun ve vzpomínání na nucené práce: „Většinou teda se vykládá o tom, že prababička byla v Německu, jak tam v těch továrnách pracovali..., jak se to jmenovalo... no, nevím.“ Když tazatel žádá, aby vyprávěla nějaký příběh, co zná od prababičky, participantka reaguje: „Babička se tam naučila dobře německy, takže potom celý život uměla... Prý uměla německy i ve stáří, to bylo úplně super, předpokládám, že tam byla poměrně dlouhou dobu.“ (K4) Fakt, že prababička byla na nucených pracích, si participantka nespojuje s představou utrpení prababičky, tak jak jsme tento vzpomínkový obraz mohli vidět v předešlých generacích. Nyní je prababiččin pobyt na nucených pracích líčen jako obrovská výhoda. Odnesla si odtud znalost jazyka, který používala celý život a jehož znalost by se participantce dnes hodila. Byla by ráda, kdyby se prababička dožila více let, mohla by ji učit německy. Původně tragicky představovaný vzpomínkový obraz je v této generaci aktualizován a opatřen soudobými hodnotovými měřítky – výhodou znalosti cizího jazyka. Kontext nucených prací participantka pravděpodobně nezná, nespojuje si tudíž prababiččinu zkušenost s utrpením či tragédií.

Neznamená to však, že by vzpomínkový příběh na válku čtvrté generace neobsahoval utrpení. Naopak. Pro participanty z této generace je druhá světová válka opět pouhou událostí z dějin. Je pro ně ale také „utrpením“, toto slovo se v charakteristice druhé světové války u této generace nejvíce opakuje. Válka je pro ně „největším zlem spáchaným na lidském rodu“

(B4). Příběh války konstruuji v narativu „utrpení“, které ovšem není zdůvodňováno konkrétními proviněními se na předcích, jako jsme to pozorovali u generace první. Neurčitě vzpomínají „hmotnou nouzi“ předků, nebo naopak na to, že za války nebyl nikdo z rodiny perzekvovaný. Pozornost se obrací od konkrétního utrpení daného nacistickými okupanty k utrpení generalizovanému. Participantka K4 sice ví, že „strašně moc lidí bylo mrtvých“, ovšem možnost, že by se to mohlo týkat i prababičky a tovaryny, kde pracovala, prostřednictvím svého vzpomínání nenabízí.

Velmi pozoruhodné je zjištění, že ač mnozí participanti z této generace uváděli, že je druhá světová válka nezajímá, jejich uvažování nad tématem ukazovalo opak. Když vzpomínali na válku, málokdy udávali konkrétní historická fakta, málokdy se situovali do národního prostoru. Mluvili o „tom“, čímž implicitně reagovali na narativ, jenž by měl být obecně známý. „Mě TO (zdůrazněno autorkou) hrozně naštvě. Že se někdo TAKHLE zachová, proč to dělají? Víš, TADY TÍM, že vyvraždí TADY TY lidi nebo vybombardují celý Berlín. (K4) O druhé světové válce se dozvídali ve škole, ale jako zdroje informací uváděli spíše filmy, knihy, dokumenty. Nestalo se, že by někdo z nich nečetl knihu o válce nebo neviděl nějaký film, i když je válka nezajímá. „TO“, o kterém mluví a nač vzpomínají, je holokaust. Participant CH4 na závěr druhého rozhovoru spontánně přidal: „Uvědomil jsem si, že jsme se vůbec nebavili o holokaustu. Ten rozměr byl tak prostě hrozivej a ten cíl, za kterým probíhalo to vyvražďování, byl taky tak hrozivej.“

Kulisy tohoto generačního příběhu jsou vystavěny holokaustem. Kontury holokaustu jsou ovšem bezbřehé, nemají žádného ohraničujícího rámce. Mizí i zasazení do kontextu druhé světové války, holokaust je mementem pro jakoukoliv válku. „Přemýšlím nad tím, proč vůbec něco tak zbytečného jako válka vůbec existuje. To je ta otázka, co mi vrtá hlavou. Si říkám, ty jo, proč to vlastně ty lidi dělaj, když se to dá vyřešit daleko levněj a nemusí u toho nikdo umřít.“ (CH4) Z analýzy vyplynula i zřejmá analogie druhé světové války se současnými válkami: „Ať se lidi zamyslí, jestli to k něčemu slouží. Jak třeba v Sýrii se válčí, k čemu to je?“ (K4)

Vyprávění o holokaustu se odehrává ve dvojí formě: je to hledání ztotožnění se s holokaustem, většinou na základě zhlédnutých filmů, a značná emocionalita. Participant J4 hledá ve válce prožitek obyčejného člověka, který by se mu podobal, ne svalovce, „namakaného hrdiny“. „Mně se prostě líbí, když to je popsáný, jak to určitě bylo. Jak si představuji sám sebe, kdybych byl ve válce, že bych byl z toho úplně mimo... Měl bych strach. Chtěl bych třeba utýct. (...) To se mi na tom filmu líbí. Aby to prostě ukazovalo tu realitu, aby to nebylo přehnaný.“ (J4)

Pocity a osobní vztah k tématu jsou v tomto generačním příběhu války nezbytností. Velmi zajímavá v tomto směru je poznámka participantky D2 (1953), jež zdůrazňovala, že otec sice mluvil o válce, ale ne o pocitech a osobním životě. Pro příběhy mladších generací jsou pocity a to, jak válku (negativně) pocítují takřka na vlastním těle, velmi důležité. „Moje žena se byla podívat v Osvětimi. Řekl jsem jí na rovinu: ‚takhle trýznit se nehodlám.‘ Přijela a byla z toho špatná, depresivní zážitek. Proč bych tam jezdil? Zkusím se nacítit na ty lidi, už to na mě padá.“ (L3, 1982) Dochází ke zjevnému paradoxu: ač je pro nejmladší generace válka kapitolou z učebnice, je pro ně značným emocionálním mementem. Vzpomínání na emocionální úrovni je pro tuto generaci nejvíce charakteristické.

Narativ odporu či odboje se z rodinného vyprávění v této generaci vytratil, zůstala po něm jen jedna letmá úvaha o pravděpodobné semknutosti vesnice babičky, když dělali tajně zabijačky nebo tancovačky v lese (CH4). Pozoruhodné je, že na rozdíl od předchozích dvou generací se neobjevují humorné příhody, ba ani střípek humoru. Kulisy vzpomínkového příběhu tvoří abstraktizovaná utrpení z holokaustu a ztracené rodinné příhody.

Shrnutí, reflexe a závěr

Cílem této studie bylo uvažovat nad českou kolektivní pamětí druhé světové války. Vycházeli jsme z předpokladu, že kolektivní paměť vytváří společný vzpomínkový prostor, jež vzali za svůj příslušníci tohoto kolektivu (Hroch 2014: 48). Vzhledem k tomu, že historické skutečnosti a jejich interpretace se v průběhu času mění, uvažovali jsme, že nositeli těchto „neustále měnících se“ pamětí jsou generace (Wydra 2012: 16). Na rozdíl od dosavadních výzkumů však nebyly zkoumány jednotlivé rodinné generace, ale generační skupiny bez pokrevního příbuzenského svazku. Zkoumali jsme, jak a jakým způsobem jednotlivé generace na druhou světovou válku vzpomínají, jaké místo zaujímá válka v jejich generační paměti.

Počet rozhovorů, z nichž analýza vycházela, je samozřejmě velmi malý na to, aby bylo možno výsledky generalizovat. Přesto lze na základě tohoto kvalitativního průzkumu vyvodit jisté tendence, naznačující, jaké představy o druhé světové válce kolují ve společnosti a jak jsou jednotlivými generacemi využívány a interpretovány. Kolektivní paměť je složitým a komplexním fenoménem (Šubrt – Maslowski – Lehmann 2014), nebylo tudíž možné věnovat se v této studii všem aspektům, na něž poukázala analýza generačního vzpomínání na druhou světovou válku. Mimo pozornost zůstala například vlastní proměnlivost příběhu starších generací, tedy to, co s těmito příběhy (pravděpodobně) učinily klíčové historické

události druhé poloviny 20. století, včetně změny veřejného diskurzu o druhé světové válce po přechodu k demokracii v roce 1989.

Ukázalo se, že o proměnách generačního vzpomínání na druhou světovou válku je možno uvažovat ve dvou liniích. První tvoří linie národního příběhu, druhou narativ utrpení a odporu. Český národní příběh druhé světové války, jak byl propagován oficiálními autoritami, se formoval v poválečných letech jako příběh o Česích, obětech zájmů světových mocností (Kárník 2003: 646–647). První generace konstruovala příběh druhé světové války v duchu tohoto tradičního narativu, jako spojených nádob perzekuce a odporu. Národní tragédie však v příběhu první generace převládla. Důležitou roli v tragédii hráli rodinní příslušníci, jejich osudy byly důkazem této tragédie.

Přechodem mezi generacemi národní příběh pomalu začal ztrácet své obrysy. Utrpení se stalo více abstraktním s tím, jak postupně bledly rodinné příběhy, jež by mohly vyprávět o osudech předků za války. Zároveň se ve vzpomínání druhé a třetí generace objevily humorné historky. Pozoruhodnou tendencí těchto humorných rodinných příběhů byla změna úhlu pozornosti. Ta je věnována vlastnostem předků a jejich místě v rodinné paměti spíše než konturám války a národnímu příběhu. Ve vzpomínání participantů čtvrté generace nezůstalo po národní tragédii utrpení prakticky ani stopy. Neobjevily se ani humorné příhody, což patrně souvisí s tím, že rodinné příběhy o válce z této generace již prakticky vymizely. Druhá světová válka je v této generaci zobecňována, je mementem pro jakoukoliv jinou válku. Je zobecněním a symbolem zla, o jehož konkrétním původci se neuvažuje.

Zajímavým zjištěním je mizení narativu odporu z českého příběhu druhé světové války. Podobně jako v případě kolektivní paměti války v polské společnosti lze souhlasit s tím, že na další generaci se přenáší vzpomínání na válku jako na dobu útlaku a utrpení (Kwiatkowski 2016, Wawrzyniak 2015). Příběhy mladších generací v našem případě však nevypovídají o tom, že by se zároveň jednalo o dobu heroismu, v níž by byli potomci hrdí na činy svých předků. Byla konstatována přítomnost malého, všedního odporu, participanty spíše neuvědomovaného, ne okázalé heroizování. Ze dvou spojených nádob perzekuce a odporu je to tedy perzekuce a utrpení, která v kolektivní paměti nabývá vrchu. Pátráme-li po příčinách, mohli bychom uvažovat o tom, že v devadesátých letech téma odboje proti nacismu prakticky vymizelo jako výzkumné téma českých historiků (Pešek 2007: 54). Aktuálními se stala jiná témata, převládl zájem o poválečné dějiny a tzv. třetí protikomunistický odboj. Tato souvislost by však opět ukazovala na těsné sepětí živé kolektivní paměti české společnosti a historického diskurzu, což je téma, jež by stálo za pečlivějším výzkumem.

Výsledkem, který by neměl zapadnout, je měnící se podoba obrazu válečného utrpení představovaného jednotlivými generacemi. Válka je v nejmladších generacích především synonymem nepředstavitelného utrpení z holokaustu. Naše výsledky se tak shodují se zjištěními výzkumníků z Dánska, Norska i Lucemburska (Bjerg 2011; Bjerg – Lenz 2008; Wagener 2012), což samo o sobě dokazuje významný posun k europeizaci a globalizaci české kolektivní paměti druhé světové války. Zmiňovaná nedávná studie (Švaříčková Slabáková 2019) rovněž poukázala na generalizovaný a abstraktizovaný narativ války mladší generace. Rovněž z výsledků této analýzy vyplynulo, že úroveň, na níž zpracování informací o válce u nejmladších generací probíhá, je především emoční. Silné emoce, doprovázené například pláčem, se stávají měřítkem toho, že jsme tuto událost „správně“ pochopili. Pláč se zdá po návratu z Osvětlemi povinným (když nic necítíš, je to špatně), utrpení musí být respektováno a nedá se o něm příliš vyprávět (Bjerg 2011).

Výsledky výzkumu dávají tušit, že to jsou oba dva narativy, národní i europeizovaný, které informují současné individuální a kolektivní interpretace a využívání a používání druhé světové války. Starší generace inklinuje k národnímu, mladší k europeizovanému narativu. V tomto světle neobstojí některá (patrně už zastaralá) tvrzení, totiž že v české společnosti při pohledu na druhou světovou válku stále převládá národní paradigma (Cornelišsen – Holec – Pešek 2007: 21; Kopeček 2008: odst. 22) či že česká kolektivní paměť dosud neabsorbovala holokaust (Sniegoň 2014: 108–109, srov. též 2017: 109–114).

Pro některé čtenáře může být překvapením, že analýza neukázala výraznější rozporování současného oficiálního výkladu minulosti. Tento výsledek může být dán skladbou participantů. Participantů nebyli tázáni na politické preference, ale z odpovědí na otázky o sympatiích k velmocím a jejich obyvatelům vyplývala jejich spíše prozápadní orientace, tedy souznící se současným antikomunisticky laděným výkladem dějin (odtud patrně jejich převážně negativní vztah k Rusům a analogie mezi oběma „okupacemi“).

Pozorované postupné mizení rodinných vzpomínek mladších generací jistě rovněž nelze generalizovat, mezi mladšími lidmi je mnoho těch, kteří se zabývají rodinnou genealogií a jejichž znalosti o rodině mohou být obsažnější než například znalosti jejich rodičů. V analyzovaném vzorku se však mezi participanty mladších generací neobjevil nikdo, kdo by usiloval o rekonstrukci rodinné paměti a jehož znalosti rodinné historie by předčily znalosti předchozích generací. Průzkum historického vědomí obyvatel České republiky naproti tomu ukázal, že se vzrůstajícím věkem se nezvyšuje znalost rodinné historie, tedy že starší lidé nemají z principu lepší znalosti o rodinné historii (Šubrt – Vinopal a kol. 2013: 166, srov. ale jiné zjištění ohledně rodinných vzpomínek druhé světové války Švaříčková Slabáková 2019: 658).

Poslední poznámka směřuje opět k nejmladší generaci. Překvapivě se ukázalo, že druhá světová válka je pro ni stále aktuálním tématem. Její vztah k válce ovšem není dán národním příběhem a tradičním narativem utrpení a odporu, ale globalizovaným narativem holokaustu. K válce se tato generace vztahuje skrze osobní prožívání, pocity a emoce. Válka je pro ni morálním, ale i emočním imperativem. Tuto skutečnost lze vztáhnout k nové kultuře vzpomínání, jež rozrušuje národní paradigma, ale také upřednostňuje niterné pocity a osobní prožitky.

Druhá světová válka pomalu mizí z dosahu komunikativní paměti. Významu bude nabývat její interpretace a kódování v kulturní a historické paměti. Otázka, jak živé paměti komunikují s oficiálním kulturním či historickým narativem, ale zůstává. I do budoucna snad bude platit, že jedním ze způsobů, jak tento živý vzpomínkový prostor blíže poznat, je výzkum rodinné a generační paměti.

Březen 2020

Literatura

- Angvik, Magne – von Borries, Bodo (eds.). 1997. *Youth and History: A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Hamburg: Körber-Stiftung.
- Ashplant, Timothy G. – Dawson, Graham – Roper, Michael (eds.). 2000. *The Politics of War Memory and Commemoration*, London: Routledge.
- Assmann, Jan. 2010. Communicative and Cultural Memory. In: Erll, Astrid – Nünning, Ansgar (eds.): *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin – New York: De Gruyter: 109–118.
- Bartlett, Frederic. 1932. *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjerg, Helle – Lenz, Claudia. 2008. “If only grandfather was here to tell us ...”: Gender as a category in the culture of memory of the occupation in Denmark and Norway. In: Paletschek, Sylvia – Schraut, Sylvia (eds.): *The gender of memory: Cultures of remembrance in nineteenth- and twentieth-century Europe*. Frankfurt: Campus: 221–236.
- Bjerg, Helle. 2011. The culture of memory in the “grandchildren generation” in Denmark. In: Bjerg, Helle – Lenz, Claudia – Thorstensen, Erik (eds.): *Historicizing the uses of the past. Scandinavian perspectives on history culture, historical consciousness and didactics of history related to World War II*. New Brunswick – London: Transaction Publishers: 221–236.
- Bryant, Chad. 2012. *Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus*. Praha: Argo.

- Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří. 2007. Politicko-historické vzpomínky ve střední a středovýchodní Evropě od roku 1945. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatura – válka – vyhnání. Kultura vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem: Albis international: 7–22.
- Černá, Marie. 2015. Okupace, přátelská pomoc, devastace. *Sovětská armáda 1968–1991 v paměti české společnosti. Soudobé dějiny XXII*, 3–4: 460–464.
- Finney, Patrick (ed.). 2018. *Remembering the Second World War*. London – New York: Routledge.
- Halbwachs, Maurice. 1994 [1925]. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Albin Michel.
- Hirst, William – Yamashiro, Jeremy K. – Coman, Alin. 2018. Collective Memory from a Psychological Perspective. *Trends in Cognitive Sciences* 22, 5: 438–451.
- Holubec, Stanislav. 2015. *Ještě nejsme za vodou: obrazy druhých a historická paměť v období postkomunistické transformace*. Praha: Scriptorium.
- Hroch, Miroslav. 2014. Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: Šustrová, Radka – Hédlová, Luba (eds.): *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia: 21–56.
- Kansteiner, Wulf. 2014. Generation and memory. A critique of the ethical and ideological implications of generational narration. In: Berger, Stefan – Niven, Bill (eds.): *Writing the History of Memory*. London – New York: Bloomsbury: 111–134.
- Kárník, Zdeněk. 2003. *České země v éře První republiky. O přežití a život (1936–1938)*. Praha: Libri.
- Kopeček, Michal. 2008. Search of “National Memory”: Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe. In: Kopeček, Michal (ed.): *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Budapešť: CEU Press: 75–95.
- Kwiatkowski, Piotr. 2016. The Second World War in the Memory of Contemporary Polish Society. In: Pakier, Malgorzata – Wawrzyniak, Joanna (eds.): *Memory and Change in Europe: Eastern Perspectives*. New York – Oxford: Berghahn: 231–245.
- Leggewie, Claus. 2010. Seven Circles of European Memory. In: Meusburger, Peter – Heffernan, Michael – Wunder, Edgar (eds.): *Cultural Memories. The Geographical Point of View*. London: Springer: 123–144.
- Levy, Daniel – Sznaider, Natan. 2002. Memory Unbound. The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory* 5, 1: 87–106.

- Mannheim, Karl. 1952 [1928]. The Problem of Generations. In: Kecskemeti, Paul: *Karl Mannheim: Essays*. London: Routledge: 276–322. [2018-12-12] Dostupné z: <http://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf>.
- McKay, Thomas J. 2012. *A multi-generational oral history study considering English collective memory of the Second World War and Holocaust*, nepublikovaná dizertační práce, University of Leicester. [2018-12-12] Dostupné z: https://leicester.figshare.com/articles/A_Multi-Generational_Oral_History_Study_Considering_English_Collective_Memory_of_the_Second_World_War_and_Holocaust/10106630.
- Noakes, Lucy – Pattinson, Juliette. 2014. *British Cultural Memory and the Second World War*. London – New York: Bloomsbury.
- Olick, Jeffrey K. 1999. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17, 3: 333–348. [2018-12-12] Dostupné z: <https://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/487/1-Extra%20Readings/olick1999.pdf>.
- Palmberger, Monika. 2016. *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London – New York: Palgrave Macmillan.
- Pešek, Jiří. 2006. Die 30er und 40er Jahre in der tschechischen Erinnerung seit den 70er Jahren. In: Faulenbach, Bernd – Jelich, Franz-Josef (eds.): „Transformationen“ der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen: Klartext: 125–137.
- Pešek, Jiří. 2007. Odboj proti nacionálnímu socialismu v pojetí české a německé historiografie. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatura – válka – vyhnání. Kultura vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem: Albis international: 43–60.
- Pfeiferová, Štěpánka – Šubrt, Jiří. 2009. Veřejné mínění o problematice českých dějin. *Naše společnost* 2: 16–23.
- Pratt, Michael W. – Fiese, Barbara H. 2004. Families, Stories, and the Life Course: An Ecological Context. In: Pratt, Michael W. – Fiese, Barbara H. (eds.): *Family Stories and the Life Course: Across Time and Generations*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates: 1–24.
- Rosenzweig, Roy – Thelen, David. 1998. *The presence of the past: Popular uses of history in American life*. New York: Columbia University Press.
- Sniegoň, Tomáš. 2014. Evropeizace holokaustu a česká národní identita. In: Šustrová, Radka – Hédlová, Luba (eds.): *Česká pamět: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia: 81–109.
- Sniegoň, Tomáš. 2017. *Žmizelá historie. Holokaust v české a slovenské historické kultuře*. Praha: Argo.

- Spalová, Barbora. 2013. Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf* 58, 72 odst. [2018-12-12] Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5801>.
- Šubrt, Jiří – Maslowski, Nicolas – Lehmann, Štěpánka. 2014. Soudobé teorie sociální paměti. In: Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol.: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum: 31–45.
- Šubrt, Jiří – Vinopal, Jiří a kol. 2013. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří. 2014. Jak se vyrovnáváme s naší minulostí? *Sociológia* 46, 1: 88–115. [2018-12-12] Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02201051Tomasek%20-%20Subrt.pdf>.
- Švaříčková Slabáková, Radmila. 2019. Česká generační paměť druhé světové války. *Český časopis historický* 117, 3: 637–665.
- Švaříčková Slabáková, Radmila – Sobotková, Irena. 2018. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*. Praha: Triton.
- Švaříčková Slabáková, Radmila – Sobotková, Irena – Filipowicz, Marcin – Zachová, Alena – Kohoutová, Jitka – Petrů, Marek. 2018. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN.
- Wagener, René. 2012. Familial Discussions in the Context of Memory Research on the Second World War: Expectations and Disappointment. In: Boesen, Elisabeth – Lentz, Fabienne – Margue, Michel – Scuto, Denis – Wagener, René (eds.): *Peripheral Memories: Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Bielefeld: Transcript: 69–94.
- Wawrzyniak, Joanna. 2015. *Veterans, Victims, and Memory. The Politics of the Second World War in Communist Poland*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Welzer, Harald – Mollerová, Sabine – Tschuggnallová, Karoline. 2010. „Můj děda nebyl nácek.“ *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo.
- Welzer, Harald. 2007. *Der Krieg der Erinnerung: Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis (Die Zeit des Nationalsozialismus)*. Frankfurt a. M.: Fischer-Verlage.
- Welzer, Harald. 2011. Family Memories of World War II and the Holocaust in Europe, or is there a European Memory? In: Meusburger, Peter – Heffernan, Michael – Wunder, Edgar (eds.): *Cultural memories: The Geographical Point of View*. New York: Springer: 171–188.
- Wertsch, James V. 2002. *Voices of Collective Remembering*. New York: Cambridge University Press.
- Wydra, Harald. 2012. Dynamics of Generational Memory. Understanding the East West Divide. In: Langenbacher, Eric – Niven, Bill – Wittlinger, Ruth (eds.): *Dynamics of Memory and Identity in Contemporary Europe*. New York – Oxford: Berghahn Books: 14–38.